SÁRKÖZY PÉTER

ET IN ARCADIA EGO

(Magyarok és a XVIII. századi Itália)

I.

Koltay-Kastner Jenő 1923-ban tett megállapítása sajnos máig érvényes: irodalomtörténetírásunk a XVIII. századi magyar irodalomban hajlamos megkülönböztetni egy franciás, egy németes és egy deákos irányt, ugyanakkor viszont a magyar kultúrát ebben a században ért olasz kulturális hatásokat szporadikusaknak, illetve másodlagos jelentőségűeknek tünteti fel[1] annak ellenére, hogy a század második felének szinte minden jelentősebb magyar költője Faluditól Csokonaiig és Kisfaludy Sándorig – talán csak az egyetlen Bessenyei kivételével – olasz költői modellek tanulmányozásával, fordításával formálta saját költői hangját.

Pedig a magyar irodalom XVIII. századi olasz kapcsolatainak fontosságára már múlt századi irodalomtörténészek is felfigyeltek, Toldy Ferenc Faludi és Csokonai költészetét elemezve komolyan felveti az olasz versminták jelenlétének kérdését, míg a századvégen Imre Sándor komoly tanulmányt szentelt az olasz költészet magyarországi kisugárzásának, részletesen foglalkozva a XVIII. századi magyar Metastasio- és Petrarca-kultusszal.[2] A magyar–olasz irodalmi érintkezések kutatását a XX. század első évtizedeiben Zambra Lajos és Koltay-Kastner Jenő mélyítették el elsősorban az olasz iskoladrámák XVIII. századi magyar fortunájának, Amadé László, Faludi, Csokonai és Kisfaludy Sándor költészete olaszos elemeinek felmutatásával, míg a magyar–olasz irodalmi kapcsolatok ezeréves történetét Várady Imre dolgozta fel, igaz, olasz közönség számára készített, igen alapos pozitivista monográfiájában.[3] A felszabadulás után is több tanulmány és monográfia foglalkozott a magyar főúri udvarok, könyvtárak és kastélyszínházak olaszos ízlésével, Metastasio, Goldoni és az olasz opera magyarországi fortunájával, Ludovico Antonio Muratori vallásfilozófiai és történetfeltáró munkásságának magyarországi visszhangjával. Ugyanakkor, sem az újabb adatfeltáró kutatások, sem az olasz és magyar művelődéstörténészek Klaniczay Tibor kezdeményezte, lassan másfél évtizedes közös kutatómunkája és az ennek eredményeként megjelent, (igaz, ismét olasz nyelvű) tanulmánykötetek[4] nem bizonyultak elégségesnek, hogy megszüntessék a magyar irodalomtörténészekben meglevő fenntartásokat a magyar–olasz kapcsolattörténet „szellemtörténeti túlzásaival" szemben.[5] Így irodalomtörténetírásunkban a XVIII. századi magyar–olasz kapcsolatok tényét továbbra is a tradicionális, humanisztikus

[1] KOLTAY-KASTNER Jenő, *Olaszos irány XVIII. századi költészetünkben*, EPhK 1923, 146.

[2] IMRE Sándor, *Az olasz költészet hatása a magyarra*, in *Irodalmi tanulmányok*, II., Bp. 1897, 3–147.

[3] Emerigo VÁRADY, *La letteratura italiana e la sua influenza in Ungheria, I. Storia, II. Bibliografia*, Roma, Istituto per l'Europa Orientale, 1933–1934.

[4] *Italia ed Ungheria (Dieci secoli di rapporti letterari)*, a cura di M. HORÁNYI e T. KLANICZAY, Bp. 1967; *Il Romanticismo*, a cura di V. BRANCA e T. KARDOS, Bp. 1968; *Venezia e Ungheria nel Rinascimento*, a cura di V. BRANCA, Firenze, L. Olschki, 1973; *Rapporti veneto-ungheresi*, a cura di T. KLANICZAY, Bp. 1975; *Venezia e Ungheria nel contesto del Barocco Europeo*, a cura di V. BRANCA, Firenze, L. Olschki, 1979; *Venezia, Italia, Ungheria fra Arcadia e Illuminismo*, a cura di B. KÖPECZI e P. SÁRKÖZY, Bp. 1982; megjelenés alatt áll az 1982 novemberében Velencében rendezett V. magyar–olasz művelődéstörténeti konferencia anyaga is: *Storia, popolo, nazione nella cultura ungherese e italiana tra 1789–1849*, a cura di V. BRANCA.

[5] SZAUDER J., *A magyar–olasz tanulmányok mérlege*, in *Olasz irodalom–magyar irodalom*, Bp. 1963.

eredetű olasz irodalmi hatások kisugárzása hivatott magyarázni és kisebbíteni (így a századvégi szentimentális Petrarca-kultusz esetében is), illetve a kétségtelenül meglevő XVIII. századi olasz költői modellek, Metastasio és az olasz árkádikus dalköltészet magyar lírára gyakorolt hatása háttérbe szorul a francia felvilágosodás eszmei és poétikai befolyásának és a német dalköltészet magyarra gyakorolt hatása fontosságának kiemelése mögött.

A német dalköltészet túlzott értékelése azért is meglepő, mert Horváth János a magyar népies költészet eredetéről írt monográfiájában már egyértelműen állást foglalt e kérdésben, és rámutatott, hogy a magyar dalköltészet megújulásában nem a német, hanem a magyarossá váló francia és olasz minta volt a meghatározó. Horváth János szerint a magyar dalköltészet alapját nem a magyar verszenétől eltérő elemeket tartalmazó, „idegen", németes dalköltészet, hanem a „franciás–olaszos minta" alapján formált Amadé–Faludi képviselte műköltészet képezte: „Amit éneknek, vagy ritkábban dalnak neveznek, az jórészt korábbi, magyaros költői hagyomány (Amadé, Faludi) folytatása". „A XVIII. század végén voltaképp mindazok, akik nem kizárólag antik, vagy német irányt követnek, a dalköltészet szempontjából mind többé-kevésbé Faludi iskolájába sorozhatók." Faludiról viszont egyértelműen kimondja, hogy „Nem volt eredeti költő. Énekei legnagyobb része bonyára kölcsönzött tartalmú, sőt mint mondtuk, sok esetben formailag is idegen dallam mintát követ". Másutt Horváth János Faludi pásztori verseit „a rokokó népiesség legjellemzőbb képviselői"-nek nevezi, míg a Faludira támaszkodó „magyaros ének-műfaj" jellemzői a „szaloni illúzió", a „piperés képzelődés", „érzelmes mímelés", és a vonzalom tárgya, a nép, csak „púderködön keresztül" jelenik meg ebben a lírában. Horváth János jellemzése, véleményünk szerint, egyértelműen az olasz árkádikus költészet magyar dalköltészetbe való beépülését bizonyítja, bár Horváth János nem tesz különbséget a magyar dalköltészet mintájául szolgáló „franciás és olaszos daltípus" között, sőt, sokszor a magyaros–franciás–olaszos dalokat együttesen „nem németes dalcsoport"-nak nevezi, melynek legfőbb jellemzője a „viszonylagos népiesség" lesz, de hogy az olasz minta jelenlétét Horváth János nem tekintette esetlegesnek, bizonyítja az az árulkodó megállapítása, amikor Csokonait „olaszosabb" költőnek nevezi valamennyi korábban tárgyalt XVIII. századi magyar dalköltőnél.[6]

Ahogy Horváth János útmutatása visszhangtalan maradt, hasonlóképp nem tudatosultak eléggé irodalomtörténeti közvéleményünkben Szauder József XVIII. századi magyar–olasz kapcsolatokkal foglalkozó tanulmányai (talán mert, ezek többsége is csak olasz nyelven olvasható).[7] Szauder József világos okfejtéssel bizonyítja, hogy a XVIII. századi magyar műveltség, a modern magyar költészet kiformálódásának helyes megértéséhez, európai szempontú szintézisbe állításához igen nagy szükség van a magyar lírát ért olasz hatások pontos ismeretére, az összehasonlító irodalomtörténeti kutatások ilyen irányú kiszélesítésére és elmélyítésére. Szauder József egy 1965-ben Velencében a XVIII. századi érzékenység és racionalitás viszonyának kérdéséről rendezett nemzetközi konferencián tartott előadásában mélyrehatóan foglalkozott a XVIII. századi magyar irodalmat ért olasz hatások fontosságával. Tanulmányának végső következtetése az, hogy „a magyar költői nyelv felfrissülése és megszabadulása a barokk és a tradicionális poétika szabályaitól nem a Bessenyei által kívánt módon, a filozófiai művek fordításán keresztül történt, hanem egy hosszú költői-művészi érlelődés során, melyet a magyar költők egy olyan költészet fordítása közben sajátítottak el, mely ekkor már mentes volt a skolasztikus sémáktól és szabad teret engedett a fantasztikus költői expresszió, a költői fantázia szabad kifejezése, az érzelmesség fokozott érvényesítése számára. Ilyen modellt jelentett Csokonai számára az

[6] HORVÁTH J., *A magyar irodalmi népiesség Faluditól Petőfiig*, Bp. 1978. Az idézetek sorrendje: 89–90., 56., 34., 32., 31., 57., 66., 74.

[7] SZAUDER J., *Olasz irodalom – magyar irodalom*, Bp. 1963; *Il Secretum nel Seicento ungherese*, in. *Petrarca e il petrarchisoro*, Atti del III Convegno dell AISLLI, Bologna, 1961; *Settecento italiano – Settecento ungherese*, in *Problemi di Lingua e Letteratura italiana del Settecento*, Wiesbaden, F. STEINER, 1965; *Ispirazioni italiane nella cultura ungherese del Settecento* in *Sensibilità e Razionalità nel Settecento*, a cura di V. BRANCA, Firenze, Sansoni, I., 1967; *Il rococò all'italiana del Csokonai*, in *Italia ed Ungheria*, op. cit.; *La fortuna dei trattati della carità cristiana e della regolata divozione in Ungheria nell 700*, in *La fortuna del Muratori*, Modena, 1975; *Metastasio in Ungheria*, in *Studi in onore di Natalino Sapegno*, vol. III., Roma, Bulzoni, 1977; *Alcuni problemi teorici e pratici del Romanticismo*, in *Il Romanticismo*, op. cit.

olasz költészet".[8] Az olasz költői modell magyar lírára gyakorolt hatásában Szauder József szerint az bizonyult a legfontosabbnak, hogy a XVIII. századi olasz költészetben a lírai alkotás alapvető céljává a gyönyörkeltés válik, másrészt, hogy egy új költészetértelmezést honosít meg Magyarországon is, melynek értelmében a költészet többé nem azonosítható semmiféle erkölcsi tanítással, vagy valamiféle hasznos cél eszméjének propagálásával, hanem egyedül csak a költő érzelmi intenzitásának tükrözésével mérhető. Tanulmányában Szauder József határozottan állást foglal, hogy ezt a költői modellt az árkádikus olasz költészet képviselte, míg magyarországi meghonosítói Faludi és Csokonai Vitéz Mihály voltak: „Erano proprio il Faludi e il Csokonai-Vitéz a ricavare questo nuovo insegnamento poetico dell' *Arcadia italiana* per la vera e profonda riforma stilistica della poesia ungherese realizzata tramite le loro opere."[9]

A Faludi-kutatás egyik buktatójává is az vált, hogy miként kell értelmezni azt az öt évet, mely alatt Faludi a Szent Péter Bazilika gyóntatópapjaként Rómában élt, mert az mindenki előtt világosan látszott, hogy Faludi Rómában vált költővé, alapvető irodalmi élményeit itt szerezte, iskoladrámáinak és prózai műveinek modelljeit itt ismerte meg. Épp ezért érthetetlen, hogy a magyar Faludi-irodalom miért képvisel olyan félénk álláspontot Faludi költői mintáinak kérdésében. Turóczi-Trostler József 1914-ben írt tanulmánya óta ismét és ismét visszatér a német és a francia „gáláns" költészet hatásának kérdése, annak ellenére, hogy időközben cáfolhatatlanul bebizonyítódott a két iskoladráma olasz eredete, Faludi verseinek olaszos versformája, az *Omniárium*ban a korabeli olasz irodalom alapos ismerete.[10] Szauder József a negyvenes években írt Faludi-tanulmányaiban hasonlóképp óvatosnak mutatkozik az olasz hatás értékelésében, pedig az *Omniárium* olasz jegyzeteivel foglalkozó tanulmányában már határozottan tudatosnak nevezi Faludi olasz költői stúdiumait, megállapítja, hogy „az *Omniárium* adatai arról győznek meg, hogy az eddigi Faludi kép . . . alapos módosításra szorul", de Faludi magyar versei pontos olasz megfelelőinek hiányában ennél tovább nem jut, mondván, hogy „több feltevésünk van mint bizonyos eredményünk".[11] Így aztán az Irodalomtörténeti kézikönyv Faludi fejezetét író Tarnai Andor is óvatosan fogalmaz: „Faludi mintáinak egy része azonos lehetett azokkal, amiket vele egy időben Amadé követett", és így csak visszalapozva tudhatjuk meg, hogy Amadé „Énekeit a tanulóévek során megismert divatos *olasz* melódiákra írta".[12]

Mint már említettük, Szauder József olasz nyelven megjelentetett tanulmányaiban később határozott állást foglalt. 1962-ben Mainzban tartott előadásában Faludi legnagyobb költői érdemének azt tartja, hogy „lírai verseiben Metastasio igen alaposan tanulmányozott ariettái és canzonettái modorában szólal meg. Ez a modern költői ihletettség vezette arra Faludit, hogy megújítsa a magyar dalköltészetet. Legnagyobb történelmi érdeme ebben a mozzanatban rejlik: organikusan tudta beépíteni a Liedbe, illetve a magyar hagyományok szerint versben írt dalokba a XVIII. század első felének olasz költészetére jellemző melódiákat és versformákat."[13] Időközben Szauder professzor legközelebbi munkatársa, felesége római könyvtári kutatásai során igazolta, amit sejteni lehetett, Faludi Ferenc nemcsak kisebb latin és olasz költői próbálkozásokkal kísérletezett Rómában, nemcsak távolról ismerte az örök város irodalmi-művészi életét, hanem Boscovich barátjaként maga is a római Árkádia költőakadémia választott tagja lett Carpato Dindimeio néven. Ennek alapján állapítja meg

[8] *Ispirazioni italiane nella cultura ungherese,* in *Sensibilità e razionalità nel Settecento,* op. cit., vol. I. pp. 222–223.

[9] Uo. 223.

[10] TURÓCI-TROSTLER J., *Faludi és a német gáláns költészet,* EPhK 1914, 201–206; KELLER I., *Faludi Ferenc „Caesar"-ja* EPhK 1914, 748–54; KOLTAY-KASTNER J., *L'arte poetica di Francesco Faludi,* Corvina, 1922, 74–83; *Faludi Ferenc olasz versformái,* ItK 1924, 19–27; *Faludi Ferenc idegennyelvű versei és jegyzékei,* FK 1959. 129–142; GÁLOS R., *A magyar műdal kezdetei a XVIII. században,* ItK 1932, 354–375.; BARTHA D., *Az énekelt vers forrásai Fuluditól Horváth Ádámig,* ItK 1932, 274–289; NAGY E., *Faludi Ferenc Omniáriumának latin költeményei és a Forgandó szerencse stílustörténeti helye,* ItK 1969, 246–258; MEZEI M., *Dalköltészetünk a felvilágosodás korában,* ItK 220–242.

[11] SZAUDER J., *Faludi udvari embere,* Pécs, 1941; *Az olasz–magyar tanulmányok mérlege; Faludi Ferenc és Itália (Az Omniárium olasz nyelvű jegyzetei),* in *Olasz irodalom – magyar irodalom,* i. m., 341., 368–369.

[12] *A magyar irodalom története, II.,* Bp. 1963. 540., 531.

[13] *Settecento italiano – Settecento ungherese,* op. cit., 190.

Szauder Mária: „Az a felfogás, mely Révai óta Batsányin keresztül máig tartotta magát az irodalomtörténetben Faludi költészetéről nem volt megalapozott. A fentebb elmondottak alapján most már tudjuk, hogy népiessége az olasz árkádiai népiességen alapult, melyet Rómából való hazatérése után a magyar nyelv népies stílusában ültetett át a magyar költészetbe."[14]

II.

Sajnálatos módon irodalmi közvéleményünkben máig sem zárult le az 1806-ban kerekedett Árkádia-pör, hogy Árkádiáról hallván Vergilius és Sannazaro költészete és a XVIII. századi pásztorköltői akadémiák színes világa helyett ne valamiféle provinciális jelenségre, puszta marhalegelőre gondoljunk, ahol nem terem babér, ahogy Barthélemy mondta: „les paturages y sont excellents surtout pour les ânes".[15] Ugyanakkor a XVIII. századi olasz kultúrtörténet egyik legérdekesebb és legszínesebb jelensége épp az 1690-ben a római Farnese palotában, Krisztina svéd királynő udvarában kialakult és a következő évszázad első évtizedeire már az egész olasz félszigetet behálózó Árkádia-mozgalom volt. Bár a felvilágosodás képviselői és az olasz romantikusok elítélték a XVIII. századi szalonok felszínes műveltségét, a pásztorköltői gyakorlat túlzott díszítettségét, de kellő történelmi távlatból megállapítható, hogy minden külsősége ellenére a 114 kolóniára kiszélesedő, a kor olasz szellemi életének minden jelentős képviselőjét átölelő Árkádia a megújuló olasz kulturális élet legátfogóbb szervezetét jelentette.[16] Az Árkádia tagjai születési hely és származásra való tekintet nélkül egyenrangú tagjai voltak a pásztorköltői társulásoknak (csak az árkádiai tájak és a követett költői műnemek szempontjából tettek különbséget egymás között), így, ha meglehetősen elvont formában is, az Árkádia számít a XVIII. század során ismét felerősödő olasz nemzeti tudat virtuális megjelenítésének. Ezért tartotta minden olasz és Olaszországba jutó európai költő megtiszteltetésnek, ha az Árkádia tagjai közé választotta, mint az Itáliába látogató Goethe is, aki 1787-ben Megalio Melpomenio néven lett az olasz Árkádia pásztorköltője.

Az „Árkádia" terminus tulajdonképpen két, igaz egymással szorosan összefüggő, jelenségcsoportot jelöl. Egyfelől a barokk költészet túlzásaival szemben kialakult, a költői jó ízlés visszaállítását célzó pásztorköltői gyakorlatot, másrészt evvel egy időben és egyenlő fontossággal egy, az egész olasz félszigetet átfogó kulturális mozgalmat, melynek célja az olasz szellemi élet korábbi európai vezető szerepének visszaállítása volt. Az árkádikusok mozgalma tette ismét az olasz kultúra általános követelményévé a modern művészeti irányok ismeretét, a tudományok művelésének fontosságát, a történelmi múlt tiszteletét és ápolását. Az olasz Árkádia-szalonok kezdik meg Itáliában a XVIII. század elején az új tudomány és a filozófia új eredményeinek népszerűsítését, mely majd a század közepén a francia enciklopedizmus és a felvilágosodás igen nagy mértékű és gyors elterjedéséhez vezet.

Eugenio Garin filozófiatörténetében igen jelentős tényezőnek nevezi az Árkádia-költészet tudományos érdeklődését, hogy a szalonok látogatói mind igyekeztek tudósnak és filozófusnak látszani, mert ez nagymértékben hozzájárult az addig merev olasz közgondolkodás felszabadításához.[17] A pásztorköltemények szerelmi szituáció-leírásaiba a kopernikuszi és galilei-i csillagászat megfigyelései vegyülnek, míg a canzonetták és szonettek rímhívó szavait nemegyszer a kor nagy tudósainak és költőinek neve képezi:

„Dunque perché su l'italiane bocche
Suonano sol que' nomi alpestri ed irti
Kepler, Augen, Newton, Leibniz e Locche?"

(E. Manfredi, Rime, Bologna, 1760, 14. l.)

[14] SZAUDER Mária, *Ferenc Faludi membro dell'Arcadia romana*, in, *Venezia, Italia, Ungheria fra Arcadia e Illuminismo*, Bp. 1982. 292.

[15] *Kazinczy Ferenc Levelezése* IV., Bp. 1893. 324.

[16] G. TOFFANIN, *L'Arcadia*, Bologna, 1946; C. CALCATERRA, *Parnaso in rivolta*, Bologna, 1961; G. MAUGAIN, *Etude sur l'evolution intellectuelle de l'Italie, de 1657 á 1750 environ*, Paris, 1909; SÁRKÖZY P., *A XVIII. századi olasz irodalom az újabb olasz irodalomkritika tükrében*, ItK 1969/2–3; *A XVIII. századi olasz költészet alakulása az Árkádiától a preromantikáig*, FK 1977/1. *Az olasz árkádikus poétika kialakulása és a későbarokk kérdése*, FK 1979/1–2; *A költészetértelmezés megújulása a XVIII. századi olasz irodalomban*, Kandidátusi értekezés, 1979.

[17] E. GARIN, *Storia della filosofia italiana*, vol. II., Torino, 1966, 146.

A természettudományok szalonköltészeti témává válásának legfőbb bizonyítéka a hölgyek számára készült tudományos ismeretterjesztő munkák számának megnövekedése, melyek közül is európai hírnévre tesz szert Francesco Algarottinak a newtoni optika szabályairól hölgyeknek írt 1737-ben Párizsban megjelent értekezése, a *Newtonianesimo per le dame*, de hosszú elbeszélő költemények születnek a fizika és a csillagászat kérdéseiről is. (G. B. Richieri: *Il sistema di Copernico, Il Sole, Le stelle fisse, La cometa* ecc. L. Barotti: *La fisica;* G. Barbieri: *La sala di Fisica sperimentale*) a természeti jelenségekről (A. Cavalli: *Il Vesuvio;* G. Rovatti: *Le origini delle Fonti*) vagy az állatok természetéről (Z. Arassiano: *Canto sopra la natura degli animali*). A georgikus költői hagyomány teljesen átalakul, a mezőgazdaság, az ipar és a kereskedelem kérdései válnak az új olasz elbeszélő költészet fő témáivá (G. B. Spolverini: *Coltivazione del riso;* G. Colpani: *Il Commercio;* G. B. Corniachi: *La Metallurgia* ecc.)[18]

Természetesen ez a „tudományosság" bármennyire is átformálta a XVIII. századi olasz közízlést, semmiképp sem jelentett „felvilágosodott" költészetet. Az igazi új kultúrát, új gondolkodást Olaszországban nem a pásztorköltői szalonok, hanem a század közepén francia és európai indíttatásokra elinduló felvilágosodott reformizmus, az olasz felvilágosodás fogja megvalósítani. Valóban új kultúráról Itáliában is csak akkor beszélhetünk, amikor a század utolsó évtizedeire kialakul egy új társadalmi réteg, az északi olasz államok „polgári" értelmisége, a Verri testvérek, a Beccariák, Filangierik, a milánói *Caffé* folyóirat köre, akik a nagy európai nemzetek példáját követve tudatos társadalmi és politikai tevékenységgel azon fáradoznak, hogy a korábbi pedáns, skolasztikus-klasszicista és frivol szalonkultúra helyébe valóban új kultúrát, új műveltséget állítsanak, mely által kialakul egy új társadalom, a „società civile".

Az olasz árkádikus költészet eközben tovább folytatta saját frivol költői gyakorlatát a középszintű dalok modorában, érzéseit a legáltalánosabb költői formákba öltöztette, poétikai figyelme csak az érthetőség és az érzelmek felkeltésének jó ízlés keretei közti megvalósítására terjedt ki. A kor költői termésének legnagyobb részét a nagy történelmi események (Buda visszafoglalása, az örökösödési háborúk és békekötések) valamint az előkelő társaság napi híreinek, apáca- és papfelszentelések, első misézések, társasági dámák felgyógyulásának, házasságoknak és gyermekek születésének megörökítése alkotja.

Az árkádikus költészet fő törekvését, a természetes, egyszerű költői kifejezés és a muzikalitás tökéletes érvényesítését a legnagyobb művészi szinttel a század közép-európai költői ízlésében meghatározó szerepet játszó bécsi „poeta cesareo", Pietro Metastasio valósította meg dalaiban és melodrámáiban. A metastasiói költészet fejezte ki a korban legtisztább formában az árkádikus igényeket, a társalgási nyelv és a muzikalitás bevezetését az olasz költészetbe, a hedonista elvárásoknak megfelelő „költői jó ízlés" könnyed költői gyakorlatát. Metastasio melodrámáinak igazi hatása is a költői nyelvben és stílusban rejlett. Ez okozta, hogy bármennyire is meghaladta a felvilágosodás irodalma, majd az új érzékenység költészete melodrámáinak költői tartalmait, ezek nyelvi varázsa, stílusfordulatai nem veszítettek vonzerejükből, új költői életművek, köztük a magyar Csokonai költészetének is alapvető inspiráló forrásai maradtak.

Az olasz árkádikus költészet nem teremtett nagy költészetet, a XVIII. századi olasz hercegi udvarok hedonista világa nem kedvezett a komoly költői tartalmak megszületésének. De az árkádikus költők gyakorlata a költői megformálás, a műfajok tisztaságának visszaállítása és a muzikalitás költői érvényrejuttatása szempontjából igazi mestereknek bizonyultak, annak ellenére, hogy a tökéletesen megvalósított retorikai formulákat már nem voltak képesek új organikus szövegösszefüggésbe helyezni, új költői mondanivalók kifejezésének szolgálatába állítani, ezért megelégedtek a készen kapott formák és alakzatok tárházának színesítésével, variálásával, új trópusok, verstechnikai megoldások kikísérletezésével, a miniatűrformálással, a zeneiségben való tetszelgéssel, azaz a szalonok világának szórakoztatásával. Az arisztokrata udvarok hedonista ízlését elégítették ki a császári és főúri udvarokban bemutatott olasz operák, Metastasio melodrámái, és az igen nagy népszerűségnek örvendő olasz árkádikus pásztorköltők, Maratti, Zappi, Rolli, Frugoni, Savioli és társaik könnyed és elegáns költészete.

Az olasz árkádikus kultúra nagy közép- és kelet-európai kisugárzásának másik oka abban rejlik, hogy az Árkádia-akadémiák Itália-szerte a legelőkelőbb társadalmi rétegek találkozóhelyei voltak. Az

[18] *Raccolta di poemi georgici,* Lucca, 1785; *Il poeta filosofo, (Antologia poetica),* Torino, 1973.

Árkádia-kolóniák tagjai, mecénásai között megtalálhatók a kor leggazdagabb és legelőkelőbb személyiségei, a legmagasabb klérus képviselői is. Már a Krisztina királynő által elsőként 1674-ben Rómában alakított Accademia Reale tagjai között nem egy püspököt találunk, köztük Giovanni Francesco Albani érseket, a későbbi XI. Kelemen pápát is. Ezt követően is a XVIII. század folyamán mindvégig igen lényeges szerepet fog betölteni az egyházi és a pápai támogatás az árkádikus mozgalomban.[19] Az olasz katolikus egyház, a pápai hatalom az Árkádia-társaságokon keresztül igyekezett fenntartani, illetve új formában megvalósítani saját kulturális, politikai befolyását az olasz, illetve az Itáliába látogató európai értelmiségiekre. Az Árkádia-akadémiák és a katolikus egyház szoros kapcsolatai is magyarázzák a XVIII. századi olasz (árkádikus) kultúra közép-, illetve kelet-európai kisugárzásának további fennmaradását. A század folyamán Rómában, illetve más olasz városokban gyakran megforduló, ott élő és tanuló, egyházi szolgálatukat több-kevesebb ideig olasz földön töltő európai értelmiségiek a katolikus egyház és az Árkádia-szalonok közvetlen kötődései következtében konkrét kapcsolatba kerültek a XVIII. századi olasz társadalom szellemi és társasági életének ezzel az igen népszerű és divatos formájával, sőt nemegyszer maguk is az olasz akadémiák tagjai, árkádikus pásztorok lettek. Később, hazájukba visszatérve, az ottani jelentős egyházi, illetve társadalmi rangjuk és befolyásuk következtében otthon is ugyanazt a szellemi mozgalmat, kulturális életet kívánták meghonosítani, melyet Itáliában megismertek. A kulturális élet olasz (árkádikus) típusú megújításának vonzerejét még az is fokozta, hogy a sajátos olasz történelmi helyzet, a félsziget földrajzi és politikai megosztottsága, idegen hatalmaktól való függősége következtében az olasz Árkádia-mozgalom úgy kívánta megvalósítani az olasz kulturális felzárkózást a század élenjáró felvilágosodott nemzeteihez, hogy eközben nem volt hajlandó lemondani az évszázados virtuális-nemzeti kultúrhagyomány továbbfolytatójának szerepéről sem. Ahogy Giuseppe Toffanin kimutatta: az „Árkádia volt az olasz nemzeti érzés legfőbb ébresztője és élesztője a XVIII. század első felében".[20] Ezért is lesz olyan csábító a függetlenséggel nem rendelkező közép- és kelet-európai népek szemében az olasz Árkádia, mert maguk is a régi és az új kibékítésével próbálkoztak, az itáliaihoz hasonló politikai és társadalmi viszonyaik, a Habsburg-birodalomtól való függőségük következtében maguk sem voltak hajlandók lemondani – a francia racionalizmus példájára a több évszázados kulturális örökség továbbfolytatójának szerepéről, mely szemükben nemcsak kulturális értéket, de magát a nemzeti létet is jelentette.

Az olasz Árkádia-társaságok 1979-ben megjelentetett katalógusa igen pontosan mutatja az olasz árkádikus kultúra egész XVIII. században végighúzódó közép-kelet-európai kisugárzását. Meglepően nagy az Árkádia lengyel, orosz, cseh, horvát és délszláv tagjainak száma (sőt ez utóbbiak egy önálló Árkádia-kolóniával is rendelkeztek Ragusában).[21] Mielőtt az olasz Árkádia és a XVIII. századi magyar kultúra kötődéseinek kérdésének tárgyalásába bocsátkoznánk érdemes megemlíteni egy jellemző példát, mely kézzelfoghatóan mutatja, hogy az Árkádia varázsa térben és időben milyen messzire terjedt a közép-kelet-európai zónában. Varsó közelében található a Michael Radziejowski kanonok által 1695–1699 között építtetett igen szép nieborowoi barokk kastély, mely 1774-ben a magyar Esterházyakkal rokoni kapcsolatban álló Radziwill hercegek tulajdonába került. A palota háborúkat átvészelt múzeumában két igen tanulságos festmény található. Az egyik, Pieter von Bloemen vedutája, Radziejowski kanonok 1699. évi ünnepélyes római fogadtatását ábrázolja. A másik kép, az olasz Pietro Nasone (1612–1690) munkája, Helene Radziwill hercegnő szalonját díszíti, Krisztina királynőt ábrázolja Minerva képében. Hogy a harcegnő vonzódása az ex-királynőhöz mennyire nem volt esetleges, mutatja, hogy 1778-ban a kastély szomszédságában egy, a római Gianicolo tövében levő Bosco Parrasiót felidéző árkádikus romkertet építtetett hidakkal, tavakkal, Diana-templommal és színházzal, és a neoklasszicista stílusban épített görög templom timpanonja alatt olasz nyelven máig ott díszeleg a

[19] S. GRACIOTTI, *L'Arcadia italiana e il Settecento ungherese nella cornice della cultura letteraria dell'Europa centro-orientale:* A. GRISERI, *Il problema delle arti fra Arcadia e Illuminismo* P. SÁRKÖZY, *Il classicismo arcadico e la rinascita della poesia nell'Europa centro-orientale,* in *Venezia, Italia e Ungheria fra Arcadia e Illuminismo,* op. cit. 168–178., 179–190., 191–201.

[20] G. TOFFANIN, *L'eredità del Rinascimento in Arcadia,* Bologna, 1923, 298.

[21] A. M. GIORGIETTI DI VICHI, *Gli Arcadi dal 1690 al 1800, Onomasticon,* Roma, 1977; M. DEANOVIC, *Odrazi talijanske akademije „degli Arcadi" preko Jadrana,* „Rad Jazu", Zagreb, 1938, 1–98.

tassói pásztoridill híres mondata, a természet fájdalmaktól megszabadító erejéről: „Dove pace trovai d'ogni mia guerra." A Nieborowo melletti kis, de önálló vasútállomással is rendelkező lengyel falucska neve: Árkádia.[22]

III.

Érdekes módon a magyar–olasz kulturális kapcsolatok reneszánsz korban kialakult intenzitása a Mátyás által alkotott Magyarország összeomlása után következő évszázadban is alig csökken. Sőt, a magyarországi társadalmi és politikai helyzet bizonytalansága és hazai egyetemek hiányában épp a XVI. században található talán a legtöbb magyar fiatal az olasz egyetemeken. Legnagyobb vonzása természetesen a padovai egyetemnek volt, de épp a külföldről érkezett diákok és tanárok miatt Padova hamar „eretnek város" hírébe kerül, ezért a fiatal katolikus magyar diákok részére a dominikánusok Ferrarában és Bolognában, a jezsuiták pedig Rómában önálló kollégiumokat szerveznek. Így alakul meg 1557-ben a bolognai Collegio Ungarico–Illirico, illetve Rómában 1579-ben a Collegio Ungarico, mely anyagi és szervezési okok következtében egyesül a németek kollégiumával kiformálva a következő két évszázad magyar kultúrájára igen nagy hatással levő kulturális intézményt, a Collegio Germanico–Ungaricót.[23]

Az egyházi kollégiumok fontossága igazán a XVII. században nő meg, amikor a történelmi viszonyok végképp meggátolják a laikus magyar értelmiségiek külföldi egyetemjárásait, míg az egyházi pályára készülők jelentős része is Észak- és Nyugat-Európa protestáns egyetemeiről kap meghívást. Így elmondható, hogy a XVII. század közepétől kezdve az Itáliába látogató magyar értelmiségiek többsége vagy egyházi küldetésben, vagy katonaként léphetett olasz földre.

A magyar egyházi értelmiségiek XVII. és XVIII. századi itáliai jelenléte semmiképp sem lebecsülendő kultúrtörténeti jelenség, mind az olasz földön tanulók, illetve egyházi szolgálatot teljesítők zarándokok, gyóntatópapok, a római pálos rendház lakói, delegátusok, rendi tanácsok tagjai stb. nagy száma (Veress Endre anyakönyvi felmérése szerint 1700 és 1782 között csak a Germanicum Hungaricumban 296 magyar szeminarista folytatott tanulmányokat),[24] mind az Itáliába kerülő magyar egyházi személyiségek társadalmi helyzete miatt. Elegendő arra gondolnunk, hogy a Pázmányt követő összes esztergomi érsek, az Esterházy család hat tagja, a XVIII. századi magyar püspökök legnagyobb többsége Rómában készült fel a papi hivatásra, hasonlóképp a XVIII. században Magyarországon elszaporodó jezsuita és piarista gimnáziumok legkiválóbb tanárai is Itáliában folytatták tanulmányaikat. Épp a magyar katolikus egyház és az egyházi iskolák tanárainak „olaszos" műveltsége fogja biztosítani, hogy az olasz kultúra magyarországi kisugárzása ne csökkenjen, illetve ne szűnjön meg a XVIII. századi osztrák–német befolyás túlsúlyba kerülésének idején sem.[25]

Az olasz egyetemeken XVII–XVIII. században tanuló magyar (egyházi) értelmiségiek legnagyobb része nemesi, illetve arisztokrata származású volt, így kollégiumi tanulmányaik mellett kapcsolatban álltak a korabeli olasz főúri körökkel, szalonokkal, bejáratosak voltak az olasz püspöki és hercegi udvarokba, tagjai lettek az olasz katolikus egyház által támogatott akadémiáknak, így az Árkádiának is. A fiatalság és Itália varázsa tette érthetővé, hogy ezeknek a fiatal, de nagyra hivatott értelmiségiek-

[22] J. WEGNER, *Arkadia*, Warszawa, 1963.

[23] VERESS, E. *Olasz egyetemeken járt magyarországi tanulók anyakönyve és iratai*, Bp. 1941; A bolognai, padovai, parmai, római egyetemek magyar kapcsolatairól bővebben az MTA- és a Velencei Fondazione Cini kapcsolattörténeti konferenciáinak anyagát tartalmazó kötetekben, illetve az 1981-ben a Római Tudományegyetemen rendezett magyar–olasz egyetemtörténeti konferencia megjelenés alatt álló aktáiban: *Rapporti storici-universitari tra Italia ed Ungheria*, a cura di G. ARNALDI e P. SÁRKÖZY.

[24] VERESS E., *A római Collegium Germanicum et Hungaricum magyarországi tanulóinak anyakönyve és iratai*, in *Fontes rerum Hungaricarum*, II., Bp. 1917.

[25] HERMANN E., *A katolikus egyház története Magyarországon 1914-ig*, München, 1973; KOSÁRY D., *Művelődés a XVIII. századi Magyarországon*, Bp. 1980; *L'influence de l'Italie sur l'éducation en Hongrie au milieu du XVIIIe siècle*, in *Venezia, Italia e Ungheria fra Arcadia e Illuminismo*, op. cit. 201–211.

nek a tanulóévek alatt megismert olasz kultúra, az olasz egyházi és laikus arisztokrácia XVIII. században virágzó művészi mecenatizmusa, palotákat, templomokat, építészeti együtteseket, könyvtárakat és múzeumokat teremtő tevékenysége válhatott példaképükké, és hazájukba visszatérve az olasz példát követve igyekeztek berendezni saját hercegi és püspöki udvarukat, gyűjtenek könyvtárakat, hívatnak külföldről (főként Olaszországból) építészeket, festőket, énekeseket és színészeket, szerveznek, illetve alapíttatnak színházakat, pártolják a költőket és támogatják a tehetséges fiatalok olaszországi stúdiumait. A XVIII. századi magyar főúri kultúra olaszos jellegének kialakulásához jelentősen hozzájárult a századelő bécsi udvar olasz műveltsége is, így az Itáliában tanuló egyházi személyiségek olaszos mecenatizmusa kiegészült a császári udvar közelében élő magyar főurak Bécsben elsajátított olaszos ízlésével.[26]

Az olasz mecenatizmus kisugárzása érződik az első magyarországi Árkádia-tag, Kollonich Zsigmond, majd Migazzi Kristóf és Forgách Pál váci működésében, Barkóczy Ferenc egri és esztergomi kulturális mecenatizmusában, Esterházy Károly Eger építészeti és műveltségi arculatát meghatározó aktivitásában, Patachich Ádám nagyváradi és kalocsai udvarának berendezkedésében, Batthyányi Ignác gyulafehérvári, Klimó György pécsi és Herzan Ferenc szombathelyi egyházmegye-szervező püspöki irányításában, új szemináriumok és könyvtárak alapításában, könyvkiadói mecanatizmusában, a fiatalabb egyházi értelmiségek külföldi tanulmányútjainak pártolásában.[27] Az olasz kultúra XVIII. századi magyarországi jelenlétére a legvilágosabb példát a század középső évtizedeiben kibontakozó kastélyszínházak mutatják, a Károlyiak megyeri, Ráday Gedeon péceli, Patachich Ádám nagyváradi, Erdődy pozsonyi olasz színházai, melyek sorát természetesen a Goethét és Bessenyeit egyaránt ámulatba ejtő Eszterházi Miklós udvarának immár valóban európai hírű *olasz* színháza zárja. Nem semmitmondó az a tény, hogy csupán a XVIII. század során – eddigi ismereteink szerint – több mint kilencven olasz nyelven előadott opera és prózai darab magyarországi előadásáról van adat.[28]

Ugyanakkor az is tény, hogy a magyar arisztokrácia udvari kultúrája, és ezen keresztül olaszos műveltsége csak igen távolról, igen sok közvetítésen keresztül hathatott a XVIII. századi magyar kultúra és ezen belül is a magyar irodalmi és színházi műveltség alakulására. A főúri kastélyszínházak olasz bemutatóinál sokkal közvetlenebbül közvetítették és terjesztették az olasz melodrámákat XVIII. századi latin és magyar nyelven előadott iskolajátékaink.[29] Elég, ha arra gondolunk, hogy a jezsuiták és piaristák (és részben a pálosok és ferencesek) magyarországi iskoláiban Metastasiónak 17 melodrámáját adták elő latin, 13 színművét pedig magyar fordításban. Így érthető meg, hogy miért lesz Metastasio olyan kedvelt költői modell századvégi költőink szemében, és hogy canzonettái és melodrámái fordítói között a kevésbé tehetséges papköltők (Benyák, Kreskay stb.) mellett ott találjuk

[26] A. WANDRUSZKA, *Österreich und Italien im 18. Jahrhundert*, Wien, 1963; W. BRUNNER, *Handbuch des österreichischen Hochschulwesen*, Wien, 1960.

[27] E. HERMANN, *A katolikus egyház története Magyarországon 1914-ig*, op. cit.; BIRÓ J.–TOMEK V., *A magyar piarista rendtartomány története*, Bp. 1921; KARCSU A. A., *Vác város története*, Vác, 1885; BITSKEY I., *Barkóczy Ferenc az irodalmi mecénás;* BERLÁSZ J., *Könyvtári kultúránk a XVIII. században*, in *Irodalom és felvilágosodás*, Bp. 1975, 333–367., 283–333; B. HOLL, *Lo sviluppo del pensiero teologico alla luce del patrimonio librario del clero cattolico ungherese del primo periodo dell'Illuminismo;* I. BITSKEY, *Giansenismo e ortodossia Il materiale italiano della biblioteca vescovile di Eger nell'epoca dell'Illuminismo*, K. GARAS, *Maestri italiani e veneziani nell' Ungheria del secolo XVIII°* in *Venezia, Italia e Ungheria fra Arcadia e Illuminismo*, op. cit., 211–224., 225–234., 265–275.

[28] STAUD D., *Magyar kastélyszínházak*, I–III. Bp. 1963; SZABÓ M., *A magyar színjátszás megindulása és az olasz irodalom*, EPhK 1942, 344–357; HORÁNYI M., *Eszterházi vígasságok*, Bp. 1957; F. KIRÁLY, *Il melodramma italiano e la sua influenza in Ungheria;* V. VAVRINECZ, *Opere dei compositori italiani del Settecento in Ungheria*, in *Venezia, Italia e Ungheria fra Arcadia e Illuminismo*, op. cit., 241–265.

[29] JUHOS F., *A magyarországi jezsuita iskoladrámák története*, Szeged, 1933; TAKÁCS J., *A jezsuita iskoladráma 1581–1773*, Bp. 1937; PRÓNAI A.–CSÁSZÁR E., *A kegyesrendiek magyarországi iskoláiban 1670–1778 közt előadott drámák jegyzéke*, ItK 1915. 114–122; KOLOZSVÁRI J., *A magyar piarista iskoladráma*, Pécs, 1938; BAYER J., *Pálos iskoladrámák a XVIII. századból*, Budapest, 1897.

Csokonait és Kazinczyt, valamint, hogy miért számíthatott sikerre a századfordulón Döme vállalkozása, Metastasio melodrámáinak gyűjteményes magyar kiadása.[30]

Az olasz Árkádia-akadémia és a magyar kultúra első kapcsolatai már a XVII. század végén kialakultak. Buda visszafoglalása, a török kiűzése Közép-Európából igen nagy visszhangot váltott ki a katolikus országokban, így az itáliai városokban mindenütt nagy ünnepségsorozatokat rendeztek a történelmi fordulat megünneplésére. Nápolyban, Rómában, Bolognában körmeneteket, tűzijátékokat, népünnepélyeket rendeztek, művészeti alkotások, festmények, emlékoszlopok, költői antológiák születtek az esemény, illetve az ünnepségek megörökítésére, köztük nem egy későbbi árkádikus költő, mint az egyik alapító tag, Vincenzo Filicaia magyar témájú ódáival, melyek az ekkor Itáliában tartózkodó magyarok előtt semmiképp sem maradhattak észrevétlenül.[31]

A római Árkádia-akadémia első magyarországi tagja, eddigi tudomásunk szerint minden bizonnyal Kollonich Zsigmond esztergomi kanonok, a váci piarista kollégium alapítója, későbbi bécsi püspök, illetve a dél olasz tartományok főinkvizítora volt, akit 1699-ben a Collegium Germanicum Hungaricumban befejezett tanulmányai elismeréseképp választottak meg az Árkádia első magyar pásztorának. Patachich Ádám is római tanulóévei során lesz az Árkádia tagja (1739-ben választják meg, árkádiai neve: Syrasius Acrotophoricus), de mind Nagyváradon mind Kalocsán az Árkádia szellemében irányítja a püspöki udvar kulturális életét, gyűjt könyveket, szervez színházat, melynek zenei vezetőjeként előbb Haydn testvérét, majd Karl Ditterst hívja Nagyváradra. Az 1769. évi nagyváradi Metastasio-bemutató, az *Isacco* fordítója, Gánóczi Antal kanonok is többször megjárja Rómát, és latin elégiái és panegyricusai méltánylásaként 1780-ban szintén az Árkádia tagjává választják Floridenus Meonius néven. A római Sapientiában folytatott tanulmányok során írt latin értekezéseivel nyeri el az Árkádia-tagságot Kempelen János András (Sibellinus), Kempelen Farkas testvéröccse, aki hadifogolyként került Rómába, és csak itt válik teológussá. Népszerűsítő tudományos írásai (*De cometis malorum nuntii,* Venetia, 1748; *De immutabilitate Dei,* Roma, 1749; *De usu adfectum,* Roma, 1750.) igen nagy népszerűségnek örvendtek, de tudományos pályáját a korai halál hamar félbeszakította (1752).

Míg a Collegium Germanicum–Hungaricumban tanuló magyar szeminaristák életéről Cordara abbé krónikájából, majd Steinhuber és Fraknói forrásfeltáró kutatásai alapján meglehetősen pontos képünk van, meglehetősen ködös még a magyarok részvételének kérdése a római Árkádiában.[32] A magyar irodalomtörténet nagy veszteségére Szauder József Rómában folytatott kutatásainak eredményeit már nem tudta feldolgozni, a római Árkádiának 1740–45 közötti évkönyvei pedig, melyeknek Faludi Ferenc római költői munkáit és értekezéseit is tartalmazniuk kellett, az akkori könyvtáros, F. Milizia hanyagsága következtében mindörökre elveszni látszanak. A Rómában, a Santo Stefano Rotondo melletti kolostorukban, a Monte Celión élő magyar pálos szerzetesek életéről viszont meglehetősen pontos képet kaphatunk a szintén Metastasio-fordító Kreskay Imre költőbarátaihoz és paptársaihoz írt magyar és latin episztoláiból. Kreskay 1770 és 1775 között élt Rómában szerzetestársa és barátja, Molnár Elek társaságában. Rómában írta és adatta ki vallásfilozófiai traktátusát (*Vox turturis sive exercitationes spirituales,* 1770.) és latin verseit, melyet szatmári iskolaigazgatósága idején (ekkor adatta elő Metastasio *Temisztoklészét* is saját fordításában, 1784) kéziratban kötetbe gyűjtött (*Arcadia Poetici Exertitationibus Illustrata*), de magyar verseinek legnagyobb részével együtt máig kiadatlanul

[30] ZAMBRA L., *Metastasio poeta cesareo és a magyar iskoladráma a XVIII. század második felében,* EPhK 1919. 1–71; J. SZAUDER, *Metastasio in Ungheria,* op. cit. A. DI FRANCESCO, *Le traduzioni dei drammi eroici del Metastasio nel Settecento letterario ungherese,* in *Venezia, Italia e Ungheria fra Arcadia e Illuminismo,* op. cit., 313–339; SZAUDER J., *Csokonai és Metastasio,* in *Olasz irodalom–magyar irodalom,* i. m.

[31] *Raccolte di varie poesie di diversi autori sopra le correnti contingenti delle armi cristiane in Ungheria,* Modena, 1684; *Poesie di diversi autori per la gloriosa conquista fatta dall'Armi Cesaree della Real Cittá di Buda . . . raccolte da G. A. Maietta,* Roma, 1686; M. SZABÓ, *Il papa Innocenzo XI. e la liberazione di Buda da turco,* Roma, Accademia d'Ungheria, 1937; Gy. RÓZSA, *La riconquista di Buda nell'arte del Seicento in Italia,* in *Venezia e Ungheria nel contesto del Barocco europeo,* op. cit., 257–269.

[32] E. VÁRADY, *Gli ungheresi dell'Arcadia romana,* Roma, 1932; *La letteratura italiana e la sua influenza in Ungheria,* op. cit., I., 241–261; MONAY F., *A római magyar gyóntatók,* Róma, 1956.

maradtak. Kreskay verseinek tanúsága szerint igen jól érezte magát Itáliában, és szívesen emlékezik vissza római napjaira, itáliai utazásaira:

„Roma vale! O verbum, quo non mihi tristius ullum,
Cuius ad eloquium concutit ossa dolor,
Roma vale! O verbum mihi ter fatale! nec ultra
Singultu possum praepediente loqui."
. . . . . .
„Voltam Venetia tsuda Városában
Hol szinte béestem a halál gyomrában.
Feljártam Majlandot, Parmát és Mantovát,
Szennát, Bononiát, Viterbót s Pádovát.
Láttam Klagenfurtot, Inspruckot, Villáchot,
Megjártam Módenát, Brixiát, Lábachot.
Voltam Lauretomban, ama Szent Szobában,
Hajdan Nazaretben épült házatskában.
Laktam hat hetekig Bécsben, Veronában,
Voltam: voltam ama szép Florentziában.
Olly idegen földön, messze országokban,
Különféle Nemzet között s Városokban.
Láttam jó példákat, láttam sok rosszakat,
Sok istenes és sok feslett szokásokat."

. . . .

„Örömmel éltem négy telet Rómában,
Olly örömmel jöttem a Magyar Hazában."[33]

Kreskay Imre azonban magyar és latin nyelvű költeményeiben egyaránt meglehetősen középszerű költőnek bizonyul, ugyanakkor sok vele együtt Rómában élő magyar paptársa épp latin nyelven írt költeményeikkel tett nagy hírnévre szert. Sőt, az is megállapítható, hogy a magyar és olasz kultúra közti XVIII. századi szoros kapcsolatok egyik fő láncszeme épp a latin nyelvű irodalom volt. A közép-kelet-európai népeknél a latin, Jókai szavával, ekkor még „lingua paterná"-nak számított, míg Itáliában az olasznyelvűség nemcsak az irodalmat hódította meg, hanem lassanként a tudományok nyelvévé is vált, de a latin irodalom tisztelete töretlen maradt. A XVIII. századi olasz irodalomban szinte nem találni olyan olasz írót, akinek ne maradtak volna fenn latin nyelvű versei, de még a XIX–XX. századi irodalomban sem ritka az olasz költők latin nyelven való megszólalása (Foscolo, Leopardi, Manzoni, Carducci, Pascoli, Saba etc.). A latin nyelven írt költemények iránti tisztelet volt az egyik forrása a délszláv, a magyar és a lengyel költők XVIII. századi itáliai népszerűségének.[34]

A magyar származású latin költők közül a legnagyobb hírnévre Dezsericky Ince és Hannulik Krizosztomosz János tettek szert Rómában. A Magyarországon a „század Horatiusa"-ként emlegetett és tisztelt Hannulik a római Árkádiába Seralbus Erimanticus néven nyert felvételt és Nagykárolyban kiadott ódái és lírai énekei az olasz szalonokban és akadémiákban is közkézen forogtak igazolva Dezsericzky Ince Raimondo Cechetti vádjai visszautasítására írt vitairatának (*Pro cultu litterarum in Hungaria vindicatio,* Roma, 1743.) jogosságát. Dezsericzkyt az önálló rendtartománnyal rendelkező magyar piaristák épp azért küldték 1740-ben (Faludival egyidőben) Rómába, hogy a Collegio Nazzareno vezetőségi tanácsában méltó szinten képviselje a piaristák által felélesztett magyar kultúrát. Dezsericzky a feladatnak tökéletesen eleget is tett, miközben igen gazdag könyvtári kutatásokat folytatott, és ezek magyar történelemre vonatkozó eredményeit ötkötetes munkában publikálta (*De*

[33] *Költői levelezések, Kreskay Imre hátrahagyott irataiból,* Régi Magyar Könyvtár, 22., Bp. 1906. 102, 6.; LAUSCHMANN Gy., *Kreskay Imre a pálos költő,* Katholikus Szemle 1905, 763–790.

[34] L. SZÖRÉNYI, *Poesie latine entre 1770 et 1820,* Neohelicon 1976, 271–301; *L'Arcadia latina nell'Ungheria del diciottesimo secolo,* in *Venezia, Italia e Ungheria fra Arcadia e Illuminismo,* op. cit., 293–304.

initiis ac majoribus Hungarorum commentaria, Roma, 1748-1760), – gyakran és nagy sikerrel vett részt a római Árkádia és a Sapientia ékesszólási és költői versenyein.[35]

A piarista rend magyarországi rendtartománya a XVIII. század harmincas éveitől kezdve küldte több-kevesebb rendszerességgel szeminaristáit Pisába, Firenzébe, Nápolyba és a római Nazzarenóba, hogy személyes kapcsolatba kerülhessenek a kor neves piarista professzoraival, Paolo Cheluccival, Alessandro Politussal, a lengyel Stanisław Konarskival és mindenek előtt az európai hírű Edoardo Corsinivel, a newtoni fizika, illetve a Leibniz–Wolff-i „természettudományos" világkép itáliai képviselőjével.[36] Tanáruk, Dezsericzky Ince buzdítására érkezik Rómába a két Cörver testvér is. Cörver Elek 1738–42 között volt Corsini tanítványa, illetve tartott maga is előadásokat Rómában, Nápolyban, majd korai haláláig a piaristák pesti gimnáziumában és adatta ki Paolo Chelucci matematika előadásait. Testvére, Cörver János báró ugyan nem vált neves filozófiatanárrá, de később mint a magyar piarista rendtartomány vezetője a római tanulóévek tapasztalatainak szellemében szervezte és segítette a magyarországi piarista iskolák működését.

Cörver János halálát követően a pesti gimnázium fizikaprofesszora Bajtay János Antal lett, aki korábban maga is Corsini tanítványaként tanított a római Nazarénumban 1741 és 1743 között. Ezt követően még két évig élt Rómában mint a Barberini család könyvtárosa és házitanára. Bajtay később a bécsi Lichtenstein Akadémia professzora és a fiatal II. József házitanára lett.[37] Edoardo Corsini magyar hívei, műveinek népszerűsítői között találjuk az első XVIII. századi Janus Pannonius kiadásról nevezetes Conradi Norbertet is, aki Dezsericzky Incével együtt érkezett Rómába és teljesített a rend érdekében kultúrdiplomáciai megbízásokat. Conradi Janus verseinek kiadásával egyidőben jelentette meg Bécsben latinra fordítva Corsini *Dissertationes Agnosticae* c. munkáját. Mind Bajtay, mind Conradi maguk is szívesen verseltek latinul, bár verseik kiadatlanok maradtak. (A római Árkádia-akadémia ez évekre vonatkozó jegyzőkönyveinek elkallódása következtében eddig nem sikerült igazolni feltevésünket, hogy műveiket a Bosco Parrasio felolvasó ülésein bemutatták volna.) A magyar piarista írók életrajzi lexikonát végül Horányi Elek állítja össze (*Scriptores Piarum Scholarum,* Buda, 1808–1812), aki talán a rendszeresebb tudósnak és lexikográfusnak bizonyult a Rómát is megjárt magyar piarista tanárok közül, de egyszersmind nagy propagátora volt a már az olasz felvilágosodás kultúrájához tartozó Liberato Fassoninak és Giovan Battista Beccariának.

Jelen tanulmány keretei nem teszik lehetővé, hogy a XVIII. század közepén Itáliában megforduló magyar egyházi értelmiségiek részletes, vagy akár csak áttekintő panorámáját megrajzoljuk, de érezzük, hogy addig semmiképp sem lehet a XVIII. századi magyar kultúra átalakulásának helyes és európai szintézisét elkészíteni, amíg a „kisebb" alakok, tanárok, utazók életműve nem kerül modern európai irodalomtörténetek, így akár az olasz irodalomtörténészek példáját követve is alapos kritikai feldolgozásra, mely természetesen jelenti a kor népszerű műveinek kritikai kiadásban való megjelentetését is. Csak egy ilyen értelmű kritikai-történeti felmérés döntheti el,[38] hogy mennyiben lehet szó a XVIII. századi magyar kultúra esetében egy úgynevezett katolikus „elő-felvilágosodásról", vagy akár ennek ellenkezőjéről, hisz azzal is tisztában vagyunk, hogy a jezsuita rend, de legfőképp a dominikánusok komoly szellemi erőket mozgósítottak a felvilágosodás eszméi olaszországi, illetve a katolikus befolyás alatt álló közép-kelet-európai államokban való elterjedése ellen. Így Luigi Valsecchinek és Pietro Gazzanigának Magyarországon is több híve és népszerűsítője akadt, műveik több kiadásban jelentek meg még a század végén is Magyarországon (a Bécsben tanító Gazzaniga *Praelectiones theologicae in usum suorum auditorum* c. műve 1791-ben jelent meg Egerben). Az olasz dominikánusokkal elsősorban Klimó György állt közvetlen kapcsolatban, részben a teológiai tanulmányait Itáliában folytató Koller József útján. Klimó és Koller szellemi hatását követve lesz Gazzaniga követőjévé Zsivics Mátyás pécsi kanonok, akinek az ellenreformáció jegyében fogant *De dogmatis*

[35] JUHÁSZ V., *Dezsericzky Ince élete és művei,* Bp. 1915.

[36] P. VANNUCCI, *Il Collegio Nazzareno, 1630–1930,* Roma 1930; BIRÓ J.–TOMEK V., *A magyar piarista rendtartomány története,* i. m.

[37] MISKOLCZY I., *Bajtay János Antal,* Bp. 1914.

[38] A XVIII. századi kutatások európai helyzetéről és módszereiről az ItK 1969 2–3. „felvilágosodás különszáma" nyújtott igen tanulságos és követendő képet.

orthodoxiae religionis c. műve szintén a század utolsó évtizedében került kiadásra (Pest, 1789–1794.).[39]

A magyar egyházi értelmiségiek itáliai tanulmányútjainak II. József trónralépése, illetve felvilágosodott abszolutista kultúrpolitikája vet véget nemcsak a szerzetesrendek feloszlatásával, de a janzenista Pietro Tamborini vezetésével alapított paviai központi szemináriummal is, melynek megalapításával egyidőben (1782) megtiltja, hogy a birodalom fiataljai, így a teológusok is, külföldi egyetemeket látogassanak. A század utolsó három évtizedében már Itáliában sem a papi szemináriumok falain belül lehetett új eszmékre, érdekes és vonzó tanárokra, gondolkodókra találni, hanem sokkal inkább az olasz reformerek kávéházi társaságaiban. Így, ha a felvilágosodás nagy nemzeteinek, a francia és német gondolkodók árnyékában is, de az olasz felvilágosodók műveinek hatása is jelen van a századvég magyar kultúrájában. Tudjuk, hogy Gyurkovits Ferenc előbb Nagyszombatban, majd a budai egyetemen tartott jogtörténeti előadásaiban Filangieri és Beccaria elmélete szerint oktatott, és nem véletlen, hogy Beccaria főművének első osztrák fordítója (1776) is a Gyurkovits tanítvány Anton Edler von Koller volt, mint ahogy az is sokatmondó, hogy Beccaria művének első, igaz befejezetlen és kiadatlanul maradt magyar fordítása (*A törvények szelleme,* 1794.) Kazinczy Ferenc nevéhez fűződik. Kazinczyval egy időben fordítja le német prózában Aranka György az olasz felvilágosodás legnagyobb költőjének főművét, Parini *Il Giornó*ját. Érdekes módon, ahogy az olasz pásztorköltészetnek varázsa nem szűnt meg még a századfordulón sem (elég Döme Metastasio kiadására vagy arra a tényre gondolnunk, hogy Tömeczey Ferenc és Pyrker László már a XIX. században válnak az Árkádia pásztoraivá), hasonlóképp az olasz felvilágosodás íróinak kisugárzása is átnyúlik a következő század első évtizedeire, így Döbrentei Gábor a magyar nyelvújítók harcának támogatására közli az Erdélyi Múzeum 1815. évfolyamában Francesco Algarotti 1745-ben írt *Az anyai nyelven írás szükséges voltának megbizonyításáról* című traktátusát.[40]

A Nagy Francia Forradalmat követő időszakban azonban a magyar és olasz értelmiségiek „találkozásának" színterévé az olasz és az európai csatatarek, illetve Spielberg és Kufstein váltak. De a kultúrtörténet szempontjából az ilyen kapcsolatok sem lebecsülhetők. Igaz, csak Amadé László költészetének esetében mutatható ki teljes bizonyossággal az olasz dalköltészet hatásának jelenléte, de semmiképp sem lehet a XVIII. századi magyarországi olasz kulturális befolyás szempontjából közömbös vagy semmitmondó az a tény, hogy a kor magyar „katona-írói", az olasz származású Gvadányi, Orczy, Fekete János, a Kisfaludy-testvérek, de maga Bessenyei és más irodalmi érdeklődésű magyar katonatiszt is (Gyulai Sámuel, Székely Sámuel, Lakos János, Széchényi Ferenc, később Széchenyi István stb.) az aacheni és a bécsi béke közti hat évtized során többször is megfordult Itáliában, vett részt az örökösödési, majd a napóleoni háborúk küzdelmeiben, illetve állomásoztak ezredeikkel az észak-olasz tartományokban, teljesítettek követi és testőrszolgálatokat.[41] Arra példát, hogy a katonai szolgálat, vagy akár a harcokban való részvétel és a fogság nem volt akadálya a kulturális érintkezéseknek, az új irodalmi és esztétikai élményeknek a legjobb példát Kisfaludy Sándor *Naplója* és a rövid olaszországi és franciaországi tartózkodás alatti költővé való érlelődése nyújtja. Kisfaludy Sándor a szép olasz táncosnő kedvéért elkezdett rövid bécsi olasz stúdiumok után érkezik olaszországi „szám űzetésébe". Itáliában mindössze két hónapot töltött, ennek nagy részét is a franciák által ostromlott milánói erődben, mégis az olasz táj, a szerelem, a fogságában mellé szegődött *Canzoniere* és a fogság színterévé váló provanszi tájból sugárzó Petrarca-varázs (Drauguignan Vaucluse közvetlen közelében

[39] TÓTH L., *XVIII. századi olasz és magyar theológusok harca a felvilágosodás ellen,* Katholikus Szemle 1932, 188–195.; KOLTAY-KASTNER J., *XVII. és XVIII. századi olaszból fordított vallásos műveink,* EPhK 1927. 24–31.; ZOLNAY K., *Magyarországi olasz nyomtatványok 1669–1918.* Bp. 1932.

[40] E. VÁRADY, *La letteratura italiana e la sua influenza in Ungheria,* op. cit., 275–279.

[41] GÁLOS R., *Báró Amadé László,* Bp. 1937; CSÁSZÁR E., *Orczy Lőrinc,* ItK 1916, 403–440; MORVAY Gy., *Galánthay gróf Fekete János,* Bp. 1903; KOLTAY-KASTNER J., *Amadé László báláns versei,* EPhK 1922, 55–58; *Olaszos irány XVIII. századi költészetünkben,* i. m., *Olasz–magyar irodalmi kapcsolatok,* Bp. 1941.

fekszik) elégségesnek bizonyult, hogy a korábbi költői próbálkozáskkal kísérletező ifjúból kiformálja az érett költőt, melynek még a Himfy-dalok előtti remeke maga a *Napló* lesz.[42]

Kisfaludy Sándort a szerelem, a szép olasz táncosnő, az olasz táj szépsége, Tasso és Petrarca, valamint a francia szentimentalizmus formálta költővé. A század magyar irodalmának „legolaszosabb" költőjének, Csokonai Vitéz Mihálynak más sors jutott osztályrészéül. Csokonai a Debreceni Nagykollégium komor falai között, egy szerencsés véletlen választás következtében kezdett az olasz nyelvvel és az olasz költészettel foglalkozni, első olasz költői fordításkísérleteit is egy német iskolai célra készült antológia olasz mutatványaiból készítette, és csak ezt követően vette kézbe a Nagykönyvtárban megtalálható Tasso-, Guarino- és Metastasio-köteteket, mégis ő vált egészen Arany Jánosig és Babits Mihályig az olasz költők kongeniális magyar tolmácsolójává.

Csokonai és az olasz költészet találkozásának folyamatát, a Metastasio-fordítások Csokonai költői nyelvére és poétikai eszményeire tett befolyását Szauder József igen alaposan elemezte magyar és olasz nyelvű tanulmányaiban, kimutatva az „olasz hatás" Csokonai költészetében játszott poétikai „katalizátor"-szerepét. Szauder József elemzésének végső tanulsága, hogy „Csokonai nagy költővé érlelődésének legjobb iskolája volt a metastasiói (és a többi olasz) fordításgyakorlat: megoldotta szavát, lírai stílus tudatos alakítására bírta, jellegzetes költői társadalomkritikáját is a rousseau-i világkép befogadására fejlesztette fel, s formai tömörség, zeneiségben is ökonómia megteremtésére kényszerítette. . . . Ami utána jön, az már az iskola teljes fölülmúlásának, az eredeti költői nagyság alkotó munkájának rövid, de zsúfolt szakasza."[43]

Szauder József igen pontos elemzéséhez legfeljebb csak azt érdemes hozzátenni, hogy Csokonai önképzőköri választása bármennyire is esetleges volt, de a század utolsó évtizedeire a magyar kulturális életet már teljesen átjárta, áthatotta a költészet olasz árkádikus felfogása, az olasz operák hatására a zeneiség igénye. Faludi lírai költeményeinek közreadását követően megnőtt a modern, népies hangvételű dalköltészet iránti igény, csak épp az elvárásoknak minden szempontból eleget tenni tudó költői tehetség hiányzott. Az olasz XVIII. századi költészet magyarországi „hatásának" szerepe épp ebben rejlik. A rokokó könnyed köntösében igen komoly példát nyújtott arra, hogy miként lehetséges a nemzeti költői hagyomány merev kereteinek rugalmas fellazítása anélkül, hogy a hagyományok nemzeti összetartó ereje bárminemű csorbát is szenvedne. Az olasz árkádikus költészet az iskolai pedantizmus meghatározott merev verstani és nyelvi szabályainak szolgai követése helyett a költői alkotások egyetlen meghatározó elvévé a költői képzelőerőt és a természetes költői nyelvet tette, mely a klassicizmus keretei közt a legkomolyabb előkészületet jelentette a romantika költészetének kiformálódására.

A századvég magyar költői minden bizonnyal ezt a lehetőséget érezték meg a Metastasio melodrámái és a költői-műfaji antológiák révén Magyarországra is eljutó XVIII. századi olasz költői példákban, és ezért vállalkoztak szívesen az olasz költők tolmácsolására. Hisz semmiképp sem lehet véletlen, hogy a határozottan „németes" magyar századvégen a magyar költők jelentős része, így Dayka, Verseghi, Rájnis, Batsányi, Fejér György, Tanárki, Döme, Kazinczy, Döbrentei de még Kármán József is megpróbálkoztak a század olasz költőinek, Metastasio canzonettáinak és áriettáinak, valamint a szentimentalizmus hatására igen népszerűvé váló Petrarca verseinek magyarra-ültetésével.[44] Ilyen légkörben esett Csokonai választása az olasz költészetre, és véleményünk szerint esetében az olasz fordítói gyakorlat hasonló szerepet töltött be egyéni lírai hangja végső kiformálásában, mint majd Babits Mihály költői életművében Dante *Pokol*nak fordítása: segített felmérni a költő legbensőbb képességeit és hajlamait, megmutatta, hogy van elegendő ereje „visszhangozni" az olasz költészet „százhúrú hárfája" szavára.

[42] ANGYAL D., *Kisfaludy és Petrarca,* ItK 1891, 93–101; SZABÓ M., *Kisfaludy és Petrarca,* Pécs, 1927; KISFALUDY S. *Napló és Francia fogságom,* szerk. FAJTSEK M.–HUSZTY M.–SZAUDER M., Bp. 1972; FENYŐ I., *Kisfaludy Sándor,* Bp. 1961.

[43] SZAUDER J., *Csokonai és Metastasio,* in *Olasz irodalom – magyar irodalom,* i.m. 434.

[44] E. VÁRADY, *La letterature italiana e la sua influenza sulla letteratura ungherese,* op. cit., 278–350., HANKISS J., *Petrarca az Urániában,* It 1940., 159–163; DENG J., *Döme Károly Metastasio fordítása,* Debrecen, 1880; SZAUDER J., *Dante első magyar fordítása,* in *Olasz irodalom – magyar irodalom,* i.m. 347–362.

Csokonai Vitéz Mihály életművében az olasz költészet hatása olyan mély, oly nagy poétikai tudatossággal épül az egyéni költői hangba, hogy egyúttal meg is szűnik „hatás", külső, idegen elem lenni.[45] Ezért érezzük Csokonai „olaszos rokokó" költészetét a XVIII. századi, de általánosabb szempontból is a Balassival kezdődő magyar–olasz irodalmi kapcsolatok szintézisének és végső lezárásának annak ellenére, hogy a századfordulón nem egy magyar költő, Kisfaludy Sándor, Döme, Döbrentei formálják költői életművüket olasz költői példák, Dante, Petrarca, Metastasio művészetének tanulmányozásával, míg az olasz irodalom magyarra fordításának igazi nagy évadja csak a következő század derekán kezdődik meg Császár Ferenc és Arany János fordítói kísérleteinek ösztönzésére.

Arany János életműve mutatja, hogy a XIX. századi magyar költők olasz irodalom iránti érdeklődése továbbra sem csökkent, de ekkor már az egyes irodalmak egyre inkább az „egységes világirodalom" hatásának elemévé válnak, ráadásul a kor nagy magyar költői – épp az előző század utolsó harmadának poétikai-költői megújulása örökségének birtokában – immár teljesen kiforrott költői nyelvvel, műfaj- és eszköztárral rendelkeznek, így anélkül képesek meríteni idegen forrásokból, hogy téma- és érzelemvilágúk originális önállósága, művészetük teljesen egyéni esztétikai értékeire bárminemű idegen elem jelenlétét (hatását) mutatná.

A Csokonait követő magyar irodalom egyre erősebben az európai neoklasszicizmus és romantika sodrába kerül, a magyar kultúrélet a XIX. század első felében az osztrák–német kultúrbefolyás hatására formálódik, míg az új történelmi helyzetben a magyar–olasz kapcsolatok igen erősen redukálódnak és esetleges itáliai utazások szintjére csökkennek.[46] Mindez azonban nem feledtetheti azt a történelmi tényt, hogy az új magyar költészet és irodalom kezdetei, a magyar költészet megszabadulása az iskola önkényétől elsősorban és mindenekelőtt a XVIII. századi olasz költészet magyar irodalomra gyakorolt megtermékenyítő hatásának volt eredménye.

[45] SZAUDER J., *Il rococo all'italiana di Csokonai*, in *Italia ed Ungheria*, op. cit., 227–238.; SÁRKÖZY P., *Il Collegio Protestante di Debrecen e la poesia pastorale „all'italiana" di Mihály Csokonai Vitéz*, in *Rapporti storici-universitari fra Italia e Ungheria*, op. cit.

[46] BERZEVICZY A., *Magyar utazók Olaszországban a múlt század első felében*, Földrajzi Közlemények 1903, 77–79; I. T. ERDÉLYI, *Studenti inconsueti in Italia, i viaggiatori ungheresi*, in *Rapporti storici-universitari fra Italia e Ungheria*, op. cit., *Viaggiatori ungheresi dell'epoca delle riforme in Italia*, in *Italia ed Ungheria*, op. cit., 263–281.